

Nelja uusklassikalise keelendi kohanemisest eesti keeles

Supermees jooksis hüperkiiresti megaraskel ultramaratonil

JOHANNA KIIK

Tänapäeva tarbimisühiskonnas on kaupade, elamuste ja teenuste erakordsuse ja esmaklassilisuse rõhutamine vajadus suurem kui kunagi varem. Valikuvõimaluste paljususes peab iga teenusepakkuja näitama, et tema pakutav on parem kui konkurentide oma. Seetõttu on reklaamikeeles, meedias, aga ka noorte kõnepruugis kasutusele võetud palju vahendeid ainulaadsuse ja täiuslikkuse rõhutamiseks (Pakuła-Borowiec 2013: 29).

Eesti keeles on omaduste esiletoomiseks mitmeid viise. Intensiivsust saab väljendada neutraalse adverbiga *väga* või eesosisega *üli-*. Peale nende on intensiivsuse näitamiseks hulk kõnekeelseid sõnu ja rõhuliiteid, nt *täiega, kole, pagana, padu-, maru-, siga-, ime-* jt. Seotud rõhuliidete kasutust on uurinud näiteks Jaana Kotilainen (2006). Ometi tundub, et eesti omasõnadest ja -liidetest jääb paljude keelekõnelejate jaoks väheks ning aina rohkem kasutatakse intensiivsuse ja ainulaadsuse rõhutamiseks võõrapäraseid eesoseid. Näiteks moodustatakse spontaanseid ühendeid, kus sõnu *väga* ja *suurepärase* asendavad võõrapäraseid keelendid *mega-, super-, hüper-* või *ultra-* (*mega(+)*suur ~ *väga suur*, *super(+)*pakkumine ~ *suurepärase pakkumine* jne). *Super(-)* ja *ultra(-)* on tuletatud ladinakeelsetest eessõnadest/adverbidest (Hoad 1996: 472, 512). *Super* põhitähendused lähtekeeles on 'peal, ülal, kohal; ülalt, ülevalt alla' (Kleis jt 2002: 1052–1053) ja *ultra* omad 'edasi, kaugemal(e); rohkem; sinna- poole, sealpool' (Kleis jt 2002: 1098). *Mega(-)* tuleb vanakreeka adjektiivist *μέγας* 'suur' ja *hüper(-)* vanakreeka eessõnast *ὑπέρ* 'kohal, üle, teisel pool' (Hoad 1996; VSL).

Uurin nende nelja võõrkeelendi kasutust ja tähenduskontraste eesti keeles oma magistritöös (Kiik 2019). Tegu on rahvusvaheliselt levinud morfeemidega, millel on tähenduslik ühisosa (kõik võivad teatud kontekstis rõhutada intensiivsust), mistõttu on neid ka teistes keeltes kõrvutatud (nt Andor 2005; Hamawand 2011; Pakuła-Borowiec 2013). *Super, hüper, mega* ja *ultra* võivad olla vahel prefiksisarnased, teinekord aga käituda pigem adverbi, adjektiivi või substantiivina. Ühes kontekstis võivad nad mõjuda kõnekeelse, teises erialaspetsiifilise ja kolmandas neutraalsena, olles seega kasutuselt mitmekesised ja paindlikud. Tõlgendamisvõimaluste paljusust ilmestab nende kokku-lahkukirjutamise ebajärjepidevus spontaansetes ühendites, nt *super(+)*hea esineb veebilehtede korpusel etTenTen13 kokkukirjutatuna 627 ja lahkukirjutatuna 819 lauses ning *mega(+)*suur samas korpusel kokkukirjutatuna 131 ja lahkukirjutatuna 143 lauses.

Laenamise tüübi järgi võib võõr- ja laensõnad jagada otselaenudeks (nt inglise keelest tulnud *koomiks* ja *lift*) ja kaudulaenudeks (nt saksa ja prantsuse keele kaudu araabia keelest laenatud *admiral*) (EKK: L11). Eriline laenude rühm on tänapäevastes keeltes ladina või vanakreeka elementidest moodustatud sõnad, nagu *supernoova* 'ülihele *noova*' (< lad *super-* 'üli-' + lad *nova* (*stella*) 'uus (täht)') ja *megaliit* 'suur kiviplaat' (< kr *μέγας* 'suur' + kr *λίθος* 'kivi') (VSL). Sel moel moodustatud sõnu on nimetatud usklassikalisteks ühenditeks (Bauer 1998; Panocová 2016). Selliste sõnade lähtekeelt on keerukas üheselt määrata: kuigi nad koosnevad ladina või kreeka morfeemidest, pole nad klassikalistest keeltest loomulikult teel laenatud, vaid on sageli loodud ja esmakordselt kasutusele võetud saksa, inglise või prantsuse (teadus)keeles ning jõudnud sealtkaudu rahvusvahelisse sõnavarra (Durkin 2014: 341, 347).

Usklassikalistest ehk ladina ja kreeka juurtega prefiksitest, nagu *super-*, *anti-*, *bio-* jt, on eesti keeleteaduses seni räägitud peamiselt kui võõrsõnade esikomponentidest (Kasik 2013: 55; Vare 2012: XXXVI). Nende nimetamine prefiksitena on siin ja edaspidi tinglik, kuna paljud neist jäävad grammatika ja leksikoni ülemineku-alale ning nende paigutumises eesti keelesüsteemi ei ole üksmeelt. Silvi Vare (2012: XXXVI) käsitab neid tuletusliidetena, kuid Reet Kasik (2015: 308) leiab, et tegu on pigem laiendliitsõnade prefiksilaadsete eesosistega. Nende kasutust, mitmekülgsust ja kohanemist (sh spontaanseid ühendeid ja iseseisvunud vorme) pole kuigi põhjalikult uuritud, seda kas seetõttu, et prefiksiliist sõnamoodustust pole eesti keelele omaseks peetud (Kasik 1996: 2) või et võõrliidete omatüvedele liitmist on eesti keeles taunitud (EKK: L12).

Tänapäevastesse keeltesse, sh eesti keelde, on need morfeemid jõudnud koos uudissõnadega, nagu *megafon*, *hüperbool*, *supernoova* ja *ultramariin*. Ajapikku on nende prefiksitate kasutus nii mujal kui ka meil spontaansemaks läinud ning käibele on tulnud seda tüüpi ühendid nagu lauses *Supermees jooksis hüperkiiresti megaraskel ultramaratonil*.

Artiklis analüüsin usklassikaliste prefiksitate *super-*, *hüper-*, *mega-* ja *ultra-* aktiivsust, iseseisvusastet, tähendusnüansse ning nendega moodustatud ühendeid. Käsitlen teemat empiirilisel ja sünkroonilisel. Artikli esimeses pooles kirjeldan ladina ja kreeka keele mõju tänapäevastele keeltele (sh eesti keelele), usklassikaliste liidete levikut ja kasutusmuutusi, nende rahvusvahelisust ja kultuurispetsiifilisust ning eesti sõnastikutähendusi. Seejärel kirjeldan korpusuuringut ja katseid, mille tegin sagedaste ühendite ja nende omaduste väljaselgitamiseks. Artikli lõpuosas arutlen selle üle, milline mõju on keelel, kultuurikontekstil ja teemavaldkonnal kõnealuste usklassikaliste prefiksitate kasutusele.

Ladina ja vanakreeka keele mõju tänapäevastele keeltele

Ladina ja vanakreeka keel on olnud tänapäevaste Euroopa keelte sõnavara kujunemisel oluliseks laenuallikaks. Paljud ladina ja vanakreeka tüved ja liited on rahvusvaheliselt levinud ning jõudnud suurte indoeuroopa keelte (peamiselt saksa, vene ja

inglise) kaudu ka eesti keelde (EKK 2007: L12). Klassikaliste sugemetega sõnavara ei moodusta aga homogeenset rühma, varieerudes näiteks laenamisviisi ja moodustusmalli poolest.

Mõned klassikalist päritolu sõnad on tänapäevastes keeltesse jõudnud loomulikult teel. Näiteks on kreeka ja ladina keelest tulnud alamsaksa keele kaudu eesti keelde sõna *kaart* (< alamsks *karde*, *karte* < lad *charta* 'papüürusleht' < kr *χάρτης* 'papüürusleht; kirjutis') (ETY). Suurem osa rahvusvahelisi kreeka ja ladina elementidest koosnevaid mõisteid on aga tehnilikult moodustatud. Nende hulka kuuluvad näiteks kreeka keeleüksuste liitmisel saadud sõnad *telefon* (kr *τῆλε* 'kaugel' + *φωνή* 'häääl') ja *geoloogia* (kr *γῆ* 'maa' + *λόγος* 'õpetus') ning ladina juurtega *superego* (lad *super* 'üli-' + *ego* 'mina') ja *viadukt* (lad *via* 'tee' + *ductus* 'viimine, juhtimine') (VSL). Sedalaadi ühendite hulk hakkas tänapäevastes keeltes kasvama XVII sajandil, kui alustati rahvusvahelise teadussõnavara väljaarendamist, ning on märkimisväärselt suurenenud alates XIX sajandist (Durkin 2014: 342). Et sõnaloompeamine eesmärk oli tähistada uusi nähtusi, esemeid ja teadusavastusi, siis loodi klassikaliste keelte üksustest palju uudseid mõisteid, mida lähtekeeltes sellisel kujul ei esinenud.

Tuleb ette sedagi, et kreeka ja ladina keeleüksusi on kombineeritud ehk teisisõnu on loodud hübriidsõnu (EKK 2007: L12). Seda tüüpi uutmoodustised on näiteks *antidepressant* (kr *ἀντι-* 'vastu' + lad *deprimere*, perf partits *depressus* 'alla suruma, rusuma') ja *sotsioloogia* (lad *societas* 'ühiskond', *socius* 'kaaslane' + kr *λόγος* 'sõna, kõne, õpetus') (VSL). Seejuures võivad komplekssete sõnade ehituskivideks olevad morfeemid olla juba varem keelde laenatud, kuigi nende ühend on uudne. Seda hõlbustab iseäranis tüvede ja liidete üldtuntuks saamine, sest kui keeleüksuste tähendus on kõnelejaile tuttav, ei ole tarvis osata vanu keeli, et mõista ja luua selliseid uutmoodustisi nagu *ökopaanika*, mis tähistab kliimamuutusega seotud ärevust. Prefiks *öko-*, mis tuleb kreekakeelsest sõnast *οἶκος* 'maja, majapidamine' ja on tänapäeval peamiselt kasutusel sõna *ökoloogiline* lühenenud vormina, on eestlastele tuttav näiteks ühenditest *ökokatastroof* ja *ökosüsteem*. Majapidamisega seotud tähenduses esineb *öko-* aga juba XIX sajandi tekstides, nt seisab 1869. aasta 10. septembri Eesti Postimehes kuulutus „Wannemuine” seltsimaeas nõutakse ökonomi ehk maeapidajat” (Teadaandmised...). Sõna *paanika* (kr *πανικός* '(Vana-Kreeka jumala) Paani tekitatud') on eesti keeles juba sadakond aastat kabuhirmu tähistanud, nt 1920. aasta 17. novembri Päevalehes on sõjaolukorra õudu kirjeldatud nii: „Võime ette kujutada, missugune paanika seal praegu möllab” (Wrangell). Niisiis on *ökopaanika* küll uus mõiste, kuid selle osad *öko-* ja *paanika* juba ammusest ajast eesti keeles kasutusel, mis võimaldab uudset ühendit praeguse eluloga kursis olijal hõlpsalt mõista.

Võõrliidete levik ja kultuurispetsiifilisus

Osa uusklassikaliste ühendite ees- ja järelosistest on paljudes tänapäevastes keeltes niivõrd kodunenud, et neid on hakatud ka omatüvedele liitma. Näiteks on ladina päritolu morfeemist *super* saanud inglise keeles mitme moodsat nähtust kirjeldava sõna eesosis, mis kombineerub ühendeis *superman* ja *superstar* inglise omasõnadega

man 'mees' ja *star* 'täht; staar'. Need sõnad on omakorda teistesegi keeltesse levinud ja jõudnud eesti keelde mugandina *superstaar* ja tõlkelaenuna *supermees*. Sellist võõrosise omatüvele liitumist võib pidada üheks etapiks produktiivseks muutumise protsessis. Seega jõuavad võõrliited küll tavaliselt keelde laensõnavara kaudu, kuid võivad ajapikku sihtkeeles kohaneda. Eeskätt kodunevad need, mis on mitme võõrsõna osaks, kuna nende sõnade omavahelise võrdluse kaudu on võimalik mõista liite funktsiooni ja tähendust ning luua omatüvedega analoogseid spontaanseid ühendeid, nagu *megahea* ja *superodav* (Durkin 2014: 327–328, 346; Vare 2015: 835–836).

Kindlakskujunenud mõistete ja spontaansete ühendite vaheline piir on sageli selge, nt *supernoova* on konkreetse tähendusega mõiste ja *super(+)**hea* kõnekeelne ühend, kus *super(-)* toimib rõhutajana, kuid kohati võib piir olla ka hägus ning tõlgendus sõltuda kontekstist. Näiteks *superarvuti* võib ühel juhul tähistada väga head arvutit, teisel juhul aga konkreetset mõistet tähendusega 'ülisuure jõudlusega arvuti teadus- ja tehnikaülesannete lahendamiseks' (VSL). Sarnaselt on mitmetähenduslikud näiteks *supermees* ja *megalinn*. Seega tuleb spontaansete ühendite võõrsõnadele vastandamisel ettevaatlik olla, kuna paljud ühendid jäävad nende kategooriate üleminekuale.

Uusklassikalised prefiksud on küll olemuselt rahvusvahelised, kuid sellegipoolest esineb nende kasutuses keeltevahelisi erinevusi, mis võivad avalduda nii leksika, morfoloogia, süntaksi, semantika kui ka pragmaatika tasandil. Seetõttu on huvitav uurida, kuidas uusklassikalised prefiksud on mingis konkreetset keeleruumis kohanenud ning millised keele- ja kultuurispetsiifilised tegurid on nende kasutust mõjutanud.

Uusklassikaliste prefiksude levikut seostatakse teadussõnavara laenamisega (Vare 2015: 835). Laenatud võõrsõnad sõltuvad aga otseselt sellest, milliseid nähtusi või esemeid on tarvis konkreetset kultuurikeskkonnas nimetada. Laenamisvajadus tekib juhul, kui nähtus on kultuuriruumis aktuaalne, kuid omakeelne termin puudub või on see üldsõnaline või ebatäpne. Näiteks soovitas Kreutzwald (1879: 55–56) juba XIX sajandi lõpus kasutada meditsiinilistes tekstides sõna *reuma*, mitte *luuvalu*, põhjendades seda sellega, et viimane on liiga rahvakeelne ja ebatäpne (Lill 1984: 619). Peale selle on võõrsõnade kasutuselevõttu põhjendatud ka püüdlusega eristada üld- ja oskuskeelt, samuti polüsemia vältimise ja prestiiži taotlemisega (Lill 1984). Alati ei pruugi võõras asendada omasõna täielikult, vaid võib tulla selle kõrvale, nt juriidilistes tekstides on sobilik kasutada nii *tagama* kui ka *garanteerima* ning mõlemad on korrektsed (Saari 1980: 739). Seega on sõnavara laenamine ja kinnistumine dünaamiline protsess, mille kõiki muutujaid on raske ette näha ja hinnata.

Poola, inglise ja ungari keeles tehtud katsed ja korpusuuringud näitavad, et neisse keeltesse on laenatud mõnevõrra erinevat sõnavara (Andor 2005; Pakuła-Borowiec 2013). Siin uuritavast neljast prefiksist on näiteks inglise keelde laenatud ladina keelest sõna *supersede* 'ületama, asendama', kuid ungari keeles on selle vasteks omasõna *helyettesít*. Sõnavara mõjutab ka kultuurikontekst. Näiteks Ameerika inglise keeles on kasutusel ühend *megabucks* 'suur hunnik raha; USA lotomängu nimi', mis ei ole mujal kultuuriliselt oluline.

Uusklassikaliste prefiksitena moodustatakse pidevalt uusi ühendeid, mis võivad eri keeltes erineda näiteks sõnaliigi, alatoonid ja intensiivsuse poolest. Sellele viitavad näiteks inglise ja ungari keelejuhtide intensiivsushinnangud prefiksitele *super-*, *hüper-*, *mega-* ja *ultra-* (Andor 2005), aga ka konsensus puudumine selles, millist emotsiooni need väljendavad: positiivset, negatiivset või kord üht, kord teist.

Keelendid *super*, *hüper*, *mega* ja *ultra* võivad mõnes kontekstis esineda ka üksik sõnana. Üks levinumaid on *super!* rõõmu ja rahulolu väljendava hüüatusena, mis on paljudes Euroopa keeltes kasutusel. Tegu on arvatavasti otselaenuga inglise keelest, kus see on lühendatud sõnast *superfine* 'ülipeen' (sellise järelduseni on jõudnud ka Pakuła-Borowiec 2013: 19). Sellest on välja kasvanud prefiksi tähendus kvaliteedi tähistajana spontaansetes ühendites, nagu *super(+)**pidu*, *super(+)**hea* jt. Asjaolu, et see moodustusmall on rahvusvaheliselt levinud, viitab sellele, et uusklassikalise prefiksi kasutus ei pea tingimata levima kindla keele sisesele, nagu varem on arvatud (nt Vare 2015: 835–836), vaid mõnel juhul võib produktiivne mall olla prestiižsemast keelest laenatud.

Morfoloogiliselt rikastes keeltes on võimalik iseseisvunud vormidest ka tuletisi luua. Näiteks poola keeles on morfeemidest *super* ja *mega* võimalik moodustada mitmeid tuletisi (nt *superancki*, *megaśny*, lühendvorm *supcio*), mida kasutatakse tähenduses 'lahe/suurepärane' (Pakuła-Borowiec 2013: 27). Eesti keeles on kasutusel näiteks keelend *megalt*.

Iseseisvunud vormide kasutus erineb keeliti ka süntaktiliste omaduste poolest. Näiteks József Andori (2005) järgi võivad inglise keeles esineda *super* ja *mega* öeldis-täite positsioonis (*that's super!*), prefiks *hyper* ja *ultra* aga mitte (**that's hyper!*). Süntaktiliselt vabade morfeemidena võivad need neli keelendit eri keeltes esineda ka täiendina (ee *super ilus*, ingl *super cool* 'super vinge', pl *super dziewczyny* 'super tüdrukud'). Mõnes keeles võib täiendiks olev uusklassikaline prefiks põhisonaga ühilduda (nt ee *megad portsud*).

Eesti uusimas ja suurimas keeleportaalis, Sõnaveebis, mis ühendab EKI sõnas-tikke ja terminibaase, on üksiksõnana fikseeritud *super* 'väga; ülimalt hea, millegi poolest parim', *mega* 'ülimalt suur; ülivahva; üliväga, eriti; megabait' ning *ultra* 'mingi äärmusliku poliitilise suuna esindaja või pooldaja, äärmuslane; millegi üliäge pooldaja; ultraheliläbivaatus; äärmiselt, ülimalt'. *Hüper* iseseisvunud kujul Sõnaveebis ei esine.

Iseseisvate sõnade *super* ja *ultra* tähendused 'väga, üli-' ja 'ülimalt hea' on analoog-selt seotud eesosiste *super-* ja *ultra-* definitsioonidega, nt Sõnaveebis on kord toodud *super mõnus*, kord *supersoodne* – kokku-lahkukirjutamine tundub seega olevat eba-regulaarne, mitte eesosise erineva funktsiooniga põhjendatav. Kirjapildi varieerumine pole küll selle artikli fookuses, kuid sõnastikunäidete ebajärjepidevuse kaudu avaldub see, et uuritavaid keelendeid on vahel võimalik kasutada samas tähenduses nii kokku- kui ka lahkukirjutatuna, mis omakorda näitab, et nende kategoriaalset kuuluvust võib mitmeti tõlgendada: rõhuliide, seotud eesosis või adjektiiv/adverb.

Hoopis teist laadi on aga sõnastikus fikseeritud *ultra* tähendus 'äärmuslane' ning *mega* tähendus 'megabait'. Tegu on komplekssete sõnade (*megabait*, *ultrakonser-vatiivne* / *-liberaalne* / *-religioosne* vmt) lühenenud vormidega, kus uusklassikaline

prefiks on hakanud asendama pikemat sõna. Selline lühendamisviis ei ole tavaliste tuletiste ja liitsõnade puhul sage, kuna loomulikum on kompleksse sõna lühenemine tüveks (vrd *kassike* on *kass* (mitte *ke*) ja *ülihea* on *hea* (mitte *üli*)).

Viimaks on oluline tähele panna, et morfeemide iseseisvunud vormid on kaugenud ladina või vanakreeka tähendustest. Näiteks sõna *super* ei ole eesti kõnekeeles kasutusel mitte tähenduses 'üle' nagu ladina keeles, vaid on muutunud semantiliselt sisukamaks ja võib asendada hoopis adjektiivi *hea*.

Prefiksitate kasutus võib niisiis keeliti varieeruda nii tähendusnüansside, süntaktilise käitumise kui ka vormimoodustuse poolest. Samuti võivad prefiksitate kasutust mõjutada keeevälised nähtused ja kultuuriruum. Järgmistes osades kirjeldan täpsemalt prefiksitate *super-*, *hüper-*, *mega-* ja *ultra-* olemust, kasutust ja tähendusi eesti keeles.

Loetelukatse ja korpusuuring

Et uurida täpsemalt nelja keelendi kasutust ja tähendusnüansse eesti keeles, töötasin välja loetelukatse ja tegin korpusuuringu. Loetelukatse eesmärk oli välja selgitada, milline neljast keelendist on esildavam ning millised on nendega tekkivad esmased seosed. Korpusuuringu abil aga hindasin prefiksitate esinemissagedust ja nendega moodustatud sõnavara mitmekesisust eestikeelsetes tekstides. Korpusandmete ja loetelukatse tulemuste põhjal analüüsisin ka prefiksitate tähendusnüansse.

Loetelukatse ülesanne oli kirjutada kahe minuti jooksul meeldetulemise järjekorras paberile võimalikult palju keelenditega *mega(-)*, *hüper(-)*, *ultra(-)* ja *super(-)* algavaid sõnu või sõnapaare. Stiimuleid esitati ükshaaval ning iga uue loetelu sõnad paluti kirjutada eraldi lehele, et eelnevalt kirjutatu mõju oleks võimalikult väike. Katse ülesehitus – stiimulite järjekord, ajalimiit ja ülesande püstitus – kujundati testkatse põhjal.

Pärast loetelukatset esitati keelejuhtidele lühike lisaülesanne: „Paigutage keelendid *mega*, *hüper*, *ultra* ja *super* intensiivsuskalaale, alustades nõrgimast (number 1) ja lõpetades tugevaimaga (number 4).” Ülesande eesmärk oli kontrollida hüpoteesi, et uuritud prefikseid eristab üksteisest intensiivsusaste.

Loetelukatse tehti viies grupis 2018. aasta detsembrist kuni 2019. aasta veebruarini ning selles osalemine oli vabatahtlik ja anonüümne. Taustaandmetena küsiti sugu, vanust, emakeelt ning haridustaset. Lõppvalimisse jäeti vaid keelejuhid, kelle emakeel oli eesti keel. Neid oli kokku 74 (53 naist ja 21 meest). Osalejad olid vanusevahemikus 19–66 ning keskmine vanus oli 27 aastat. Suur osa keelejuhtidest olid Tartu Ülikooli tudengid eri valdkondadest ja õppeastmetelt, kuid vastajaid oli ka väljastpoolt.

Loetelukatse tulemuste analüüsimiseks lõin käsitsi JSON-faili (mitmetasandiline sõnastikuformaad), kus katseisiku kood oli seotud taustaandmete ja stiimulitega ning stiimulid omakorda konkreetsete loetelude järjenditega. Seejärel kirjutasin programmeerimiskeeles Python programmi, mis sai sisendiks eelmainitud JSON-faili, ning analüüsisin kvantitatiivselt nii katseisikute soolist ja vanuselist jaotumist kui

ka stiimulitevahelisi erinevusi ja loetelude pikkust ja sisu (sõnaliike, ühendite spontaansust ja esilduvust mentaalses leksikonis). Analüüsi käigus ühtlustasin ja puhastasin andmestikku, koondades sama lemma alla ühendite kokku- ja lahkukirjutatud, samuti kirjavigadega või tsitaatsõnana esitatud variandid (nt *superstaar* ~ *superstar*). Analüüsist jätsin välja sama loetelu piires esinevad kordused ja ühendid, mis ülesandele ei vastanud.

Korpusuuringu jaoks kasutasin Keeleveebi internetist allalaetud veebilehtede korpust etTenTen13, kus on 270 miljonit sõna 686 000 veebilehelt. Valisin selle korpuse, kuna veebis leiduvad tekstid on mitmekülgsed, kuuluvad eri žanridesse ja peegeldavad sageli vaba spontaanset keelekasutust. Korpuse analüüsimiseks kirjutasin programmeerimiskeeles Python programmi, millega kogusin kokku eesostega *super(-)*, *hüper(-)*, *mega(-)* ja *ultra(-)* algavad ühendid. Pärast esmast analüüsi otsustasin lahkukirjutatud ühendid välja jätta, kuna need ei mõjutanud kuidagi ühendite sagedusjärjestust ning tekitasid andmetes liigset müra (palju oli juhuslikke sõnapaare, nagu *super ja*). Andmestiku lemmatiseerimise järel määrasin sõnaliigid ja -tüved. Iga prefiksi puhul analüüsisin põhjalikumalt ühendeid, mille osakaal oli vähemalt 0,1% kõigist selle prefiksiga korpuses leiduvatest ühenditest.

Järgmiseks annan ülevaate prefiksitate sagedusest ja nendega moodustatud ühenditest nii korpuses kui ka loetelukatses. Analüüsin täpsemalt ka prefiksitate tähendusi nii üldsõnastikes kui ka kogutud andmetes, nende intensiivsust, jaotumist sõnaliigiti ning sarnasust ja tähenduskontraste.

Materjali kvantitatiivne analüüs

Prefiksitate *hüper-*, *super-*, *mega-* ja *ultra-* ning nendega moodustatud ühendite kasutussagedust ja produktiivsust eesti keeles uurisin korpusest etTenTen13 kogutud materjali ja loetelukatse tulemuste põhjal. Korpusest koguti 48 124 *super-*, *hüper-*, *mega-* ja *ultra-*algulist kokkukirjutatud ühendit, millest 5830 olid andmete automaatse analüüsi põhjal unikaalsed. Loetelukatses nimetati aga 1658 ühendit, millest 592 olid unikaalsed. Kuna andmestikud on väga erineva suurusega, on nende võrreldavuse huvides esialgu mõistlikum rääkida iga prefiksiga moodustatud ühendite suhtelisest, mitte absoluutsest sagedusest kummaski andmestikus. See tähendab, et ühendite hulgast on olulisem see, kui suure osa moodustavad näiteks *super-*algulised unikaalsed lemmad. Tabelis 1 on esitatud iga prefiksi kohta nii kõigi sõnade kui ka unikaalsete lemmade osakaal ning arvandmed kummaski andmestikus.

Andmestikke võrreldes torkab esmalt silma, et kontrastid eri prefiksitate esindatuse vahel on korpusandmestikus märgatavalt tugevamad kui katsetulemustes. Kui katsetulemusi iseloomustab teatav tasakaal ning eri prefiksitate osakaal jääb vahemikku 18,5–31,9%, siis korpusandmetes on vahemik 13,4–60,1%. Sellise erinevuse peamine põhjus on ilmselt kummagi andmestiku eripära. Kui korpusandmestikus on esindatud prefiksitate kõikvõimalikud kasutusjuhud väga mitmekülgsetest tekstidest, siis loetelukatse formaat (iga stiimuli jaoks oli sama palju aega) pigem soosis tasakaalustatumat tulemust. Sellest hoolimata näitavad nii korpusandmed kui ka katse-

Tabel 1. Prefiksitega *super-*, *hüper-*, *mega-* ja *ultra-* moodustatud ühendite osakaal (%) ja arvandmed (n) korpusmaterjalis ja katsetulemustes.

Prefiks	Sõnu				Unikaalseid ühendeid			
	korpus		katse		korpus		katse	
	%	n	%	n	%	n	%	n
<i>super-</i>	60,1	28 917	29,1	483	55,3	3222	29,7	176
<i>mega-</i>	16,5	7960	31,9	529	20,7	1207	24,7	146
<i>ultra-</i>	13,4	6444	18,5	306	10,9	634	24,8	147
<i>hüper-</i>	10,0	4803	20,5	340	13,1	767	20,8	123
Kokku	100	48 124	100	1658	100	5830	100	592

tulemused küllaltki sarnast prefiksitate sagedusjärjestust: *ultra-* ja *hüper-* on mõlemas andmestikus nõrgalt esindatud, *super-* ja mõõndustega ka *mega-* on sagedasemad nii veebitekstides kui ka spontaanses sõnamoodustuses.

Unikaalsete lemmade puhul on märgata sama tendentsi: katsetulemustes on eri prefiksitate osakaal ühtlasem kui korpusandmestikus. Peale andmestiku eripära tuleb arvestada teisegi võimaliku mõjuteguriga, nimelt analüüsimeetodiga. Kui loetelukatse kõiki ühendeid hinnati käsitsi ja ühtlustati andmestikku, siis korpusandmestiku analüüs tehti mahu tõttu automaatselt, mistõttu see on pisut ebatäpsem. Kuigi ka automaatses töötuses on võimalik mõningaid vigu ennetada (nt muuta enne analüüsi kõik sõnad väiketäheliseks, et vältida kordusi), siis paratamatult jäävad sisse mõned küsitavused ja vead, mis võivad lõpptulemust mõjutada.

Unikaalseid ühendeid on mõlemas andmestikus kõige rohkem keelendiga *super-*, mille ühendite osakaal katsetulemustes on 29,7% ja korpusandmestikus 55,3% kõigi nelja prefiksiga moodustatud unikaalsetest ühenditest. Sageduselt järgmine on korpus *mega-* (20,7%), seejärel *hüper-* (13,2%) ja viimaks *ultra-* (10,9%). Loetelukatsetulemustes on sageduselt teine hoopis *ultra-* (24,8%), kolmas *mega-* (24,7%) ja viimane *hüper-* (20,8%). Unikaalsete ühendite sagedusjärjestus on seega kummaski andmestikus küllaltki erinev, vaid *super-* on mõlemas esikohal.

Et mõista paremini, mis on arvude taga, tuleks vaadata, mis iseloomustab kummaski allikast kogutud sõnavara. Leidsin nii katse- kui ka korpusandmestikust iga prefiksiga moodustatud kümme tüüpilisemat ühendit. Korpusandmestikus tegin seda sageduse, loetelukatse aga kognitiivse esiletuleku indeksi (Sutrop 2001) põhjal, st katsetulemustes võtsin ühendi esilduvuse hindamisel peale sageduse arvesse seda, mitmendana keelejuht sõna(paari) nimetas. Analüüsist jätsin välja iseseisvunud vormid (nt *Super!*).

Tüüpilisemate ühendite hulka sattusid nii korpusandmestikus kui ka katsetulemustes *supermarket*, *superstaar*, *super(+)*hea, *mega(+)*suur, *megavatt*, *megabait*, *mega(+)*hea, *hüperaktiivne*, *hüperbool*, *hüpermarket*, *hüperaktiivsus*, *ultraheli*, *ultravioletne*, *ultraviolettkiirgus*, *ultraviolet* ja *ultramoodne*.

Ainult korpusmaterjalis tulid esile ühendid *supernoova*, *superauto*, *supermodell*, *superarvuti*, *supervision*, *superfinaal*, *superstaarisaade*, *megapiksel*, *megavatt-tund*, *megapiksliline*, *megabitt*, *megastaar*, *megatrend*, *hüperinflatsioon*, *hüpertensioon*, *hüpertooniat*, *hüperlink*, *hüperplaasia*, *hüpertooniatõbi*, *ultraheliuuring*, *ultraheliaparaat*, *ultraliberaalne*, *ultraviolettkiir* ja *ultraortodoksne*.

Ainult katsetulemustes tulid esile ühendid *supermees*, *super(+)*lahe, *super(+)*äge, *superkangelane*, *supernaine*, *super(+)*tore, *supervõime(d)*, *mega(+)*lahe, *mega(+)*äge, *mega(+)*tore, *mega(+)*väike, *mega(+)*igav, *mega(+)*raske, *hüper-super*, *hüperboloid*, *hüper(+)*suur, *hüper(+)*lahe, *hüper(+)*kiire, *hüper(+)*äge, *ultra(+)*suur, *ultra(+)*kiire, *ultrakiirus*, *ultramariin*, *ultra(+)*lahe.

Kuigi oli ühendeid, mis tulid esile mõlemas andmestikus, oli rohkem neid, mis olid iseloomulikud ühele või teisele allikale. Katseolukorras moodustati rohkem vabu ühendeid omadussõnadega (*lahe*, *tore*, *suur* jt), samal ajal kui korpusandmestikus tuli rohkem esile keerukamaid võõrsõnu, nt *ultraortodoksne* ja *hüperinflatsioon*. Katseolukord soosis spontaanseid sõnaloomet ja näitas nelja prefiksi kasutuspotentsiaali, korpusmaterjalis tulid aga esile juba kinnistunud ja levinud ühendid. Seega võib öelda, et katsega ja korpusest saadud materjal täiendavad teineteist.

Vaatasin eri sõnaliikide esindatust nii loetelukatses kui ka korpusandmetes. Selgus, et enamasti seotakse keelendeid *super*, *hüper*, *mega* ja *ultra* adjektiivide või substantiividega. Loetelukatses tuli esile vaid kaks muust sõnaliigist ühendit, mida nimetas vähemalt neli keelejuhti: *mega(+)*palju ja *hüper-super*. Korpusandmestikus oli neid samuti vähe (2% *super-*, 2% *mega-*, 2% *hüper-* ja 1% *ultra-*ühenditest). Enamasti olid need mõne adjektiivi või substantiivi tuletised, nt *superstiilne* (adj) > *superstiilselt* (adv), *superstaar* (s) > *superstaaritsema* (v). Seetõttu keskendun edasises analüüsis adjektiivsetele ja substantiivsetele ühenditele, mis katsid iga prefiksi kohta kogutud andmetest 98–99%. Loetelukatse valimisse jäid substantiivid ja adjektiivid, mida nimetas vähemalt neli keelejuhti (n = 88). Korpusandmestikku analüüsisin kahes järgus. Esmalt tuvastasin adjektiivid ja substantiivid automaatselt (n = 5634). Seejärel vaatlesin prefiksita kaupa kitsendatud valimit (n = 201), kuhu jäid ühendid, mille esinemissagedus moodustas vähemalt 0,1% vastava prefiksiga ühenditest. Kitsendatud valimit on puhastatud ja tasakaalustatud, st välja on jäetud tsitaatsõnad (nt *superbike*), nimed (nt Superkarikas), veebilehtede aadressid (nt *mega.ee*) ning ühtlustatud on eri kirja-pildiga sõnu (*megavatt-tund* ~ *megavatttund*). Kui ühest tüvest esines mitu varianti (nt *hüperaktiivne*, *hüperaktiivsus*) või ühendist oli omakorda moodustatud liitsõnu (*ultraheli* > *ultraheliarst*, *ultraheliuuring*), jätsin kitsendatud valimisse vaid tüüpilisima ühendi. Tabelis 2 on esitatud unikaalsete adjektiivide ja substantiivide hulk andmestike ja prefiksita kaupa.

Loetelukatse andmestikus on rohkem adjektiivseid ühendeid, samal ajal kui korpusandmestikus on ülekaalus substantiivid. Üheks põhjuseks võib olla spontaansete ühendite rohkus loetelukatse tulemustes. Enamik *super-*, *hüper-*, *mega-* ja *ultra-*algulistest vabadest ühenditest olid katsetulemustes adjektiivsed (nt *mega(+)*suur, *super(+)*hea). Et korpus on moodustatud väga mitmekülgetest tekstidest, on sealt kogutud andmete hulgas rohkem substantiivseid mõisteid (nt *hüperbool*, *megavatt*). Siiski on katsetulemusteski kohati substantiivide esindatus tugev. Näiteks prefiksi *super-* substantiivsed ühendid olid ülekaalus ka loetelukatses. Huvitavaid tulemusi andis prefiks *ultra-*, mille adjektiivsed ühendid olid ülekaalus nii loetelukatses kui ka korpusandmete valimis.

Tabel 2. Ühendite jagunemine sõnaliigiti kitsendatud valimis.

Prefiks	Loetelukatse (n = 88)		Automaatne korpusanalüüs (n = 5634)		Korpuse valim (n = 201)	
	adjektiiv	substantiiv	adjektiiv	substantiiv	adjektiiv	substantiiv
<i>super-</i>	11	15	354	2759	9	48
<i>mega-</i>	24	11	175	993	17	36
<i>hüper-</i>	7	5	160	581	9	56
<i>ultra-</i>	8	7	129	483	18	8
Kokku	50	38	818	4816	53	148

Katse ja korpusuuringu põhjal võib niisiis öelda, et kõik neli uuritud uusklassikalist keelendit on eesti keeles levinud ning nende kasutus on mitmekülgne. Osa moodustatud ühenditest on laenatud mõisted, kuid kõigi neljaga on võimalik moodustada spontaansid ühendeid, mis on sageli adjektiivsed, kuid võivad olla ka substantiivsed. Järgmises osas vaatlen täpsemalt kõnealuste prefiksitate tähendusnüansse, et neid seejärel omavahel võrrelda.

Nelja prefiksi tähendused sõnastikes ja uurimismaterjalis

Võrdlesin esmalt prefiksitate *super-*, *hüper-*, *mega-* ja *ultra-* definitsioone eesti üld-sõnastikes – „Eesti keele seletavas sõnaraamatus” (EKSS), „Võõrsõnade leksikonis” (VSL) ja „Eesti õigekeelsussõnaraamatus” (ÕS) – ning Sõnaveebis. Seejärel analüüsin korpusandmestikku ja loetelukatse tulemusi ning täiendasin tähenduste võrgustikku. Allpool esitan tähendusvõrdlused prefiksitate kaupa.

Eesosis *super-* tähendused eesti keeles on üld-sõnastike ja Sõnaveebi põhjal 'üle-', 'peal-', 'ülem-', 'liig-', 'üli-'. EKSS-is, ÕS-is ja Sõnaveebis on kirjeldatud *super-*i kasutust vabades ühendites adjektiivi või adverbina tähenduses 'ülimalt', 'väga', 'eriti', 'millegi poolest parim', 'ülimalt hea'. Korpusandmete ja katsetulemuste analüüs näitas, et *super-* on eelkõige kvaliteedi rõhutaja, kuid võib väljendada ka määra või mõotu: tähendada 'väga suur' (*supermarket*), 'suure ulatusega' (*superparv*) või 'võimas' (*supertorm*). Selgus, et *super-* võib kohati osutada kellegi või millegi üleloomulikele võimetele (nt *supermees*) või erakordsele tõhususele (nt *superliim*, *superema*). Ülekantud tähenduses võib see viidata tuntusele või kuulsusele (*superstaar*). Peale selle võib *super-* tähistada füüsilist või hierarhilist positsiooni (*superstruktuur*, *superintendent*) või kõrgeimat taset (*superfinaal* kui võistlus kahe parima vahel). Mõnes ühendis, nt *superriiik*, võib see tähistada mõjuvõimu, mis on seotud nii suuruse, võimsuse kui ka hierarhilise positsiooniga.

Eesosis *mega-* sõnastikutähendused on 'põhiühikust miljon korda suurem', 'hiiglasuur', 'üli-', 'suur-', 'hiigla-', 'hiid-'. Adjektiivi ja adverbina on välja toodud tähendused 'väga', 'eriti', 'väga hea', 'suurepärase', 'vahva', 'üle keskmise', 'ülimalt suur', 'ülivahva', 'üliväga'. Korpusandmete ja katsetulemuste põhjal kasutatakse seda eesti

keeles põhiliselt mõõdu või määra rõhutamiseks. See võib rõhutada nii kogust (*megapalju*) kui ka omaduste intensiivsust või äärmuslikkust (*megabeib*). *Mega-* võib rõhutada kas suurust üldisemalt (*megakasum*, *megaliit* 'suur kivi') või esineda selliste reaalteaduslike terminite nagu *megaparsek* ja *megavatt* eesosisena täpses tähenduses 'põhiühikust miljon korda suurem'. Nagu *super-*, võib *mega-*gi viidata populaarsusele (*megastaar*, *megatrend*), kusjuures selle tähenduse kohta on Zeki Hamawand (2011: 21) inglise keele põhjal märkinud, et kui sõna *superstaar* kasutatakse eelkõige esineja populaarsusest rääkides, siis *megastaar* esineb pigem kontekstides, kus räägitakse tema rikkusest. Eestikeelse korpuse analüüs seda tendentsi ei kinnitanud, kuid siiski on nendel sõnadel nüansivahe. Kui *superstaariks* nimetatakse Eestis ka kohalikke kuulsusi, siis *megastaar* on rahvusvaheliselt tuntud esineja. Peale eelmainitud tähenduste võib *mega-* rõhutada ka ulatust (*megastruktuur*) või rahvarohkust (*megaüritus*). Harvem on see kvaliteedi rõhutaja, seda eelkõige kõnekeelsetes spontaansetes ühendites (*megatreener*, *megahea* jt).

Eesosisel *hüper-* on üldsõnastikes fikseeritud tähendusi vaid kolm: 'üli-', 'üle-' ja 'liig-'. Uurimismaterjalis on *hüper-* nagu *mega-*gi eelkõige mõõdu või määra rõhutaja, kuid võib viidata ka millestki väljaspool asetsemisele või tähistada hierarhilist positsiooni. Erinevalt *mega-*st ja *super-*ist on *hüper-* peale positiivse tähenduse 'väga', 'üli-' (*hüperkiire*, *hüperlahe*) levinud tähenduses 'liiga', mis on negatiivse konnotatsiooniga ja näitab, et mingit omadust või ainet on rohkem, kui peaks. Sellise tähendusnüansi tõttu on *hüper-* sage meditsiini terminite eesosisena (*hüperaktiivne*, *hüpertoonia* jt), kuna just tervisest rääkides on oluline määratleda, kas organismi talitus on tasakaalus või on midagi liiga palju. *Hüper-* võib osutada ka suurusele, kusjuures tüvede puhul, mida saab siduda nii *super-*i kui ka *hüper-*iga, on *hüper-*ühend tavaliselt suurem (nt *hüpermarket* on suurem kui *supermarket* ning sama kehtib *hüpernoova* ja *supernoova* kohta). Sarnaselt *super-*iga võib see näidata hierarhilist positsiooni või mõjuvõimu (*hüperriik*). Vahel ei seisnegi nende kahe eesosise vahe pelgalt intensiivsuses, nt *hüperviisor* on virtuaalne ja *superviisor* inimesest ülevaataja. Virtuaalsusele viitab *hüper-* mitmes teiseski ühendis (*hüperlink*, *hüpertekst* jt). Lisaks võib *hüper-*osutada kaugusele või millegi väljaspool asetsemisele (*hüperoopia* 'kaugnägellikkus', *hüperborea* 'teiselpool põhjatuult') ning vahel isegi tegelikkuse piiride ületamisele (*hüperuum*, *hüperkosmos*).

Sõnastikes fikseeritud *ultra-* tähendused on 'üli-', 'ülim', 'äärmine', 'äärmuslik', 'väga', 'ülimalt', 'äärmuslikult'; adverbina esineb keelend tähenduses 'äärmiselt', 'ülimalt'. Uurimismaterjalis on *ultra-* peamiselt äärmusliku määra või mõõdu väljendaja, mida seotakse sageli adjektiividega. Kvaliteedi rõhutajana on *ultra-* üsna haruldane, kuigi loetelukatses seoti seda siiski positiivse alatooniga omadussõnadega, nagu *ultralahe*. *Ultra-* võib rõhutada ka vaimseid omadusi (*ultraintelligentne*) või iseloomustada mingi nähtuse äärmuslikkust (*ultramoodne*). Sageli on *ultra-* selliste sõnade eesosiseks, mis väljendavad äärmuslikke vaateid või veendumusi, ning see tõttu on see eesosis levinud poliitilises ja religioosuses kõnepruugis (*ultraortodoksne*, *ultraliberaalne* jms). Äärmuslikkust on vahel tarvis rõhutada täppisteadusteski, nt *ultraheli* on inimkõrvale kuuldamatu äärmiselt suure sagedusega heli, *ultralühilaine* aga väga lühike raadiolaine. Viimasel ajal on levima hakanud ka mõiste *ultra-*

maraton, kus *ultra-* tähistab pikkust üldisemas tähenduses (st tegu on teistest maratonidest pikema maratoniga).

Järgmiseks vaatan prefiksite ühisosa ja erinevusi kvantitatiivsete andmete põhjal, et näitlikustada nende intensiivsuse tajumist katses ja nendega moodustatud ühendite kokkulangevusi korpuses.

Nelja prefiksi ühisosa ja tähenduskontrastid

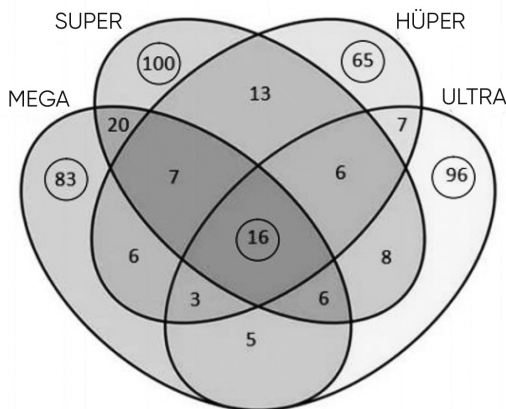
Uuritavad uusklassikalised prefiksidsarnanevad üksiteisega eelkõige selle poolest, et kõik neli võivad rõhutada millegi määra või intensiivsust. Et uurida täpsemalt nende seesugust kasutust, anti loetelukatses osalenutele lisäülesanne järjestada prefiksids intensiivsuse alusel, alustades nõrgimast (1) ja lõpetades tugevaimaga (4). Kõige intensiivsemaks peeti prefiksiti *ultra-* (hinnangute keskmine 3,5), teiseks jäi *hüper-* (2,6), kolmandaks *mega-* (2,3) ja kõige leebemaks osutus *super-* (1,6). Inglise keeles samade stiimulitega tehtud katses oli kõige intensiivsem prefiks *mega(-)* (Andor 2005: 11), mis viitab sellele, et prefiksiti intensiivsus võib olla keelespetsiifiline.

Tõenäoliselt on keelendi *super(-)* nõrk intensiivsus ning selle sage kasutus ja produktiivsus eesti keeles spontaansete ühendite moodustamisel omavahel seotud. Siiski on intensiivsus konkureerivate prefiksiti valikul vaid üks mõjutaja ning ühendite moodustamisel on olulised ka mitmesugused teised semantilised nüansid (nt kas tahetakse rõhutada kvaliteeti või kvantiteeti), kontekst ja valdkond (nt *ultra-* on levinud poliitilistes tekstides), kõneregister (*mega(-)* ja *super(-)* võivad mõjuda kõnekeelselt), keelekasutaja idiolekt jpm. Seega ei ole prefiksids kaugeltki igas kontekstis intensiivsuse põhjal võrreldavad, kuid kohati on prefiksiti rõhuaste siiski tähtis (nt *hüperkiire* on korpuslausete põhjal kiirem kui *superkiire* ja *hüpermarket* on suurem kui *supermarket*).

Uurisin prefiksiti vahelisi erinevusi ka kvantitatiivselt loetelukatse tulemuste ja korpusmaterjali põhjal. Selleks kõrvutasin esmalt loetelukatses moodustatud ühendeid. Täpsemalt uurisin sõna(tüve)de jagunemist vastavalt sellele, milliste prefiksiti tega neid seoti. Joonisel 1 kajastuvad prefiksiti kokkupuutepunktid ehk see, mitu erinevat sõna(tüve) ühe või mitme prefiksiti ga seoti.

Loetelukatses seoti vaid 16 sõna(tüve) kõigi nelja stiimuliga. Ainult ühe prefiksiti ga loetleti kokku 344 eri sõna(tüve): neist 100 *super-*, 65 *hüper-*, 83 *mega-* ja 96 *ultra-*ühendid. Unikaalseid ühendeid oli seega oluliselt rohkem kui kõigi stiimulite ga seotud sõna(tüve)sid. Kõige suurem ühisosa oli prefiksiti tel *super(-)* ja *mega(-)*: kokku seoti vaid nende kahega 20 sõna. Kõige vähem (kokku 3) oli sõnu ja tüvesid, mida seoti kõigi stiimulite ga peale *super-i*.

Vaatasin täpsemalt 90 ühendit, mida nimetas vähemalt neli keelejuhti (vt loetelukatse veergu tabelis 2 ning selle eel nimetatud ühendeid *hüper-super* ja *mega(+)-palju*). Nende hulgas oli 11 (sõna)tüve, mida seoti mitme prefiksiti ga. Sellest valimist esinesid kõigi stiimulite ga sõnad *suur*, *lahe* ja *äge*. Kõik kolm on põhisõnavara sõnastiku (PSV) järgi sagedased adjektiivid. Seejuures on huvitav, et sõnaga *äge* seoti eelkõige prefiksiti *super*, selle lähisünonüümiga *lahe* aga rohkem prefiksiti *mega*. See

Joonis 1. Prefiksite ühisosa vastavalt tüvede jagunemisele loetelukatses.

võib viidata asjaolule, et prefiksi valikul ei lähtuta üksnes semantilistest kriteeriumidest. Sarnast tendentsi on täheldatud ka poola keeles, kus näiteks ühend *superkumpel* 'supersõber' on kasutusel, kuid **hiperkumpel* ja **ekstrakumpel* mitte (Pakuła-Borowiec 2013: 27).

Kolme prefiksiga seoti sõnu *kiire* ja *igav* (vastavalt *superkiire*, *hüperkiire* ja *ultra*-*kiire* ning *megaigav*, *superigav* ja *ultraigav*). Kahe prefiksiga tulid esile aga sõnad *staar* (*superstaar*, *megastaar*), *mees* (*supermees*, *megamees*), *tore* (*supertore*, *megatore*), *hea* (*superhea*, *megahea*), *ilus* (*superilus*, *megailus*) ja *market* (*supermarket*, *hüpermarket*). Kõige paindlikumaks osutus *super-*, mille ühisosa teiste prefiksitega oli suurim.

Analüüsisin eri prefiksitega kombineeruvate sõna(tüve)de kokkulangevusi ka korpuse etTenTen13 andmestikus. Vaatasin vaid sõnu, mille sagedus oli vähemalt 5. Ühtlustatud ning tsitaatsõnadest ja nimedest puhastatud korpusandmestikus oli 769 sõna, neist 433 olid *super-*, 145 *mega-*, 96 *hüper-* ja 95 *ultra-*algulised. Vähemalt kahe prefiksiga kombineerus valimis 54 sõna. Ainult üks sõna (*kiire*) esines kõigi nelja prefiksiga, kusjuures korpuses nende ühenditega moodustatud kollokatsioonid viitavad sellele, et *hüper-* ja *ultra*-*kiire* tähistavad enamasti masinale omaselt suurt kiirust (sarivõte, internet), samal ajal kui *mega-* ja *superkiire* võib olla ka elusolend (nt mutt). Kolme prefiksiga kombineerusid *market*, *rikas*, *kasum*, *palk* ja *struktuur*. Kahe prefiksiga moodustasid ühendeid *staar*, *hea*, *ilus*, *lahe*, *tulemus*, *täht*, *pakkumine*, *soodne*, *mäng*, *hind*, *hitt*, *kena*, *mõnus töö*, *aju*, *odav*, *tugev*, *edukas*, *hästi*, *kallis*, *suur*, *projekt*, *armas*, *kirik*, *võimas*, *firma*, *kõrge*, *bänd*, *kõva*, *üritus*, *kontsert*, *soe*, *naljakas*, *sigadus*, *keskus*, *nunnu*, *pank*, *noova*, *auto*, *võim*, *jõud*, *modernism*, *viisor*, *kondensaator*, *moodne*, *õhuke*, *kerge* ja *intelligentne*.

Sarnaselt loetelukatse tulemustega sattus *super-* kõigisse kokkulangevuste kombinatsioonidesse ka korpusandmestikus, mis näitab selle eesmise mitmekülgust ja paindlikkust. Seejuures oli kõige suurem ühisosa prefiksitel *super-* ja *mega-*. Paljud nendega moodustatud ühendid olid kõnekeelsed (*superhind*, *megaüritus* jt) ning mõlemad rõhutasid kord kvaliteeti, kord kvantiteeti. Siiski oli märgata *super-*i kaldumist kvaliteedi poole (nt *superpakkumine* oli sagedasem kui *megapakkumine*)

ning *mega-* tendentsi rõhutada pigem kvantiteeti (*megakallis* oli sagedasem kui *superkallis*). Mõnes kontekstis võib prefiksi valik määrata selgelt ühendi tähenduse (korpusandmete põhjal mõeldakse nt *supertöö* all enamasti kvaliteetset tulemust, ent *megatöö* viitab hoopis töö mahukusele).

Arutelu ja kokkuvõte

Loetelukatse ja korpusuuringu tulemuste põhjal võib öelda, et uusklassikalised prefiksids *super-*, *hüper-*, *mega-* ja *ultra-* on eesti keeles kasutusel nii kinnistunud mõistetete esikomponendina kui ka adjektiivivi- või adverbisarnase morfeemina spontaansetes kõnekeelsetes ühendites. Levinumad neist on *super-* ja *mega-*, seda ehk osalt seetõttu, et nad on emakeelekõneleajate hinnangul vähem intensiivsed kui *hüper-* ja *ultra-*.

Uurimistulemused kinnitasid ka, et loetelukatse ja korpusuuring täiendavad teineteist: üks näitab eelkõige keelendite võimalikku aktiivsust, teine aga mitmekülsust. Osalt seetõttu tulid katses esile eelkõige (adjektiivsed) vabad ühendid, korpuses aga pigem (substantiivsed) mõisted. Kusjuures loetelukatse põhjal liituvad *mega-* ja *super-* sagedamini emotsionaalselt hinnanguliste sõnadega kui *ultra-* ja *hüper-*.

Uurimismaterjali semantilise analüüsi põhjal võib öelda, et kõik neli prefiksiti on mitmekesise tähendusväljaga. Neil on küll tähenduslik ühisosa, nimelt võivad kõik neli teatud juhtudel rõhutada määra või intensiivsust, kuid sageli nende kasutus-kontekstid ja tähendusnüansid siiski erinevad. Kõige suurem ühisosa on prefiksitel *mega-* ja *super-*, kuigi *super-* on pigem kvaliteedi ja *mega-* kvantiteedi rõhutaja. Prefiksids võivad üksteisele tähenduslikult vastanduda ka muudel alustel, nt intensiivsuse ([*super/hüper*]tubli), positsiooni vs. suuruse ([*super/mega*]struktuur) ja virtuaalsuse vs. inimlikkuse ([*hüper/super*]viisor) põhjal. Peale selle on terminite puhul omavahel seotud ka prefiksi tähendus ja kasutusvaldkond.

Eesti keeles kogutud uurimismaterjali teiste keeltega võrreldes tuleb esile nii uuritud prefiksiti rahvusvahelisi kui ka kultuurispetsiifilisi jooni. Kõnealused prefiksids on eesti keeles nagu mitmes teiseski Euroopa keeles produktiivsemaks muutunud, hoolimata sellest, et prefiksiline sõnamoodustus pole eesti keelele omane. See näitab, et uusklassikaliste prefiksiti levik ja kasutus pole rangelt keeletüübiga piiratud. Prefiksiti üldine tähendusväli paistab samuti olevat üsna universaalne. Ka näiteks ungari, poola ja inglise keeles on need põhitähenduselt kas kvantiteedi või kvaliteedi rõhutajad ning võivad peale selle osutada positsioonile, virtuaalsusele, hierarhiale jpm (Andor 2005; Hamawand 2011; Pakuła-Borowiec 2013). Samuti on rahvusvaheliselt levinud *super* üksiksõnana tähenduses 'väga hea'.

Keelespetsiifilise poole pealt väärrib märkimist nii keeliti erinev prefiksiti intensiivsushinnang, võõrmõistete hulk ja laad kui ka prefiksiti iseseisvusaste. Kuid üks huvitavamaid aspekte on prefiksiti kultuurispetsiifiline kasutus: näiteks eesti keeles kogutud materjalist kerksid esile sõnad *hüperboloid*, *superstaar* ja *ultramelan-hool*. Esimene neist on levinud mitte sagedaste matemaatiliste mõttevahetuste, vaid

hoopis Vennaskonna populaarse laulu tõttu. Sõna *superstaar* seos ei pruugi esmapilgul niivõrd selge olla, kuna see on levinud ka teistes keeltes. Näiteid analüüsidis tuli aga välja, et sõna kasutuskontekst on eesti keeles üsna spetsiifiline, sageli viidatakse sellega saates „Eesti otsib superstaari” (kõnekeeles *superstaarisaade*) osalenud lauljatele. Teistes keeltes sellist seost tingimata ei teki, nt Inglismaal on sama saateformaadi nimetus hoopis „Pop Idol”. Peale selle võivad keelendid populaarseks muutuda ka firma- või artistinimede kaudu, nii näiteks viitab Ultramelanhool eesti keelsetes tekstides konkreetsele bändile, Super võib aga tähistada kõnekaarti.

Uusklassikaliste prefiksrite kasutus ja nendega moodustatud ühendite levik sõltub niisiis paljudest teguritest, millest osa on seotud keele, osa kultuurikonteksti ja ühiskondlike suundumustega. Prefiksrite *super-*, *hüper-*, *mega-* ja *ultra-* kasutus põhise analüüsi järel võib öelda, et rahvusvahelisena paistval nähtusel on keele- ja kultuurispetsiifiline külg ning see kompleksne teema (sh uusklassikaliste prefiksrite mitmekülgus, nende liigitamise probleemistik ning nendega moodustatud ühendite keelde tuleku aeg) vajaks edasist uurimist.

VÕRGUALLIKAD

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ekss>

etTenTen13. Internetist alla laetud eestikeelsete veebilehtede korpus Keeleveebis.

www.keeveeb.ee/dict/corpus/ettenten/about.html

ETY = Eesti etümoloogiasõnaraamat. <http://eki.ee/dict/ety>

Keeleveeb. www.keeveeb.ee

PSV = Eesti keele põhisõnavara sõnastik. <https://www.eki.ee/dict/psv>

Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee>

VSL = Võõrsõnade leksikon. <http://www.eki.ee/dict/vsl>

ÕS = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. <https://www.eki.ee/dict/qs>

KIRJANDUS

Andor, József 2005. A lexical semantic-pragmatic analysis of the meaning potentials of amplifying prefixes in English and Hungarian: A Corpus-based Case Study of Near Synonymy. – Ettekanne. Corpus Linguistics 2005 Conference. Birmingham July 14–17.

Bauer, Laurie 1998. Is there a class of neoclassical compounds, and if so is it productive? – Linguistics, kd 36, nr 3, lk 403–422.

Durkin, Philip 2014. Borrowed Words: A History of Loanwords in English. Oxford University Press.

EKK = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007.

Hamawand, Zeki 2011. Prefixes of degree in English: A cognitive-corpus analysis. – Open Journal of Modern Linguistics, kd 1, nr 2, lk 13–23.

Hoad, T. F. 1996. The Concise Oxford Dictionary of English Etymology. Oxford: Oxford University Press.

- Kasik, Reet 1996.** Eesti keele sõnatuletus. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet 2013.** Komplekssete sõnade struktuur. (Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. (Eesti keele varamu 1.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kiik, Johanna 2019.** Uusklassikaliste prefiksrite *mega-*, *super-*, *hüper-* ja *ultra-* kasutusest eesti keeles. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/64498>
- Kleis, Richard; Torpats, Ülo; Gross, Lalla; Freymann, Heinrich; Volt, Ivo 2002.** Ladina-eesti sõnaraamat. Tallinn: Valgus.
- Kotilainen, Jaana 2006.** Adjektiivide intensiivsusprefiksoidide moodustumine ja kasutus eesti keeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1879.** Kodutohter. Õpetus, kuda haigetega peab ümber käidama ja neile arsti abi puudusel kergitust tehtama. Tartu: Schnakenburg.
- Lill, Anne 1984.** Võõrast päritolu meditsiiniterminid vanemas eesti kirjakeeles. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 614–621.
- Pakuła-Borowiec, Joanna 2013.** Augmentative and evaluative morphemes *super(-)*, *ekstra(-)*, *mega(-)* and *hiper(-)* in Polish: A corpus-based analysis. – Studies in Polish Linguistics, kd 8, nr 1, lk 15–43.
- Panocová, Renáta 2016.** Neoclassical compounds in the onomasiological approach. – The Semantics of Compounding. Toim Pius ten Hacken. Cambridge: Cambridge University Press, lk 192–207.
- Saari, Henn 1980.** Omasõna ja võõrsõna paarid eesti oskussõnavaras (1). – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 737–743.
- Sutrop, Urmas 2001.** List task and a cognitive salience index. – Field Methods, kd 13, nr 3, lk 263–276.
- Teadaandmised ja kulutamised.** – Eesti Postimees ehk Näddalaleht 10. IX 1869.
- Vare, Silvi 2012.** Eesti keele sõnapered. Tänapäeva eesti keele sõnavara struktuurianalüüs. I köide: A–M. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Vare, Silvi 2015.** Võõrsõnade ehitusest. – Võõrsõnastik. 3., täiendatud ja ümbertöötatud trükk. Tallinn: TEA Kirjastus, lk 832–863.
- Wrangell.** – Päevaleht 17. XI 1920.

Johanna Kiik (snd 1995), MA, Tartu Ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse doktorant (Jakobi 2-433, 51005 Tartu), johannakiik@hotmail.com

Adaptation of the neoclassical prefixes *super-*, *hüper-*, *mega-* and *ultra-* in Estonian

Keywords: neoclassical prefixes, corpus study, free listing task, synonymy

Neoclassical prefixes are bound morphemes that originate from Latin or Ancient Greek and have become building blocks of international vocabulary within the last

few centuries. This paper provides a short overview of this phenomenon and an analysis of four semantically similar morphemes *super-*, *hüper-*, *mega-* and *ultra-* in contemporary Estonian. The study was synchronic and empirical and was focused principally on the frequency, meaning, usage, and intensity of the aforementioned prefixes.

The data for the inquiries was collected from etTenTen13 (Estonian corpus of webpages). The lemmas of words starting with *super-*, *hüper-*, *mega-* and *ultra-* were extracted from the corpus and analyzed systematically. In addition to that, an experiment was conducted. Participants were given a free listing task with cues *super-*, *hüper-*, *mega-* and *ultra-* in which they were asked to produce as many compounds as possible in a limited time. Later the participants were also asked to rank the same morphemes on a scale from the weakest up to the strongest. The purpose of the experiment was to analyze the potential gradation of productivity and intensity among the prefixes.

All the studied prefixes were found to be productive to some extent in Estonian, especially *super-* and *mega-*. The study revealed that even though they are all used as intensifiers, the nuances in their meanings differ. Most obviously they can express different intensity and contrast in expressing quantity or quality. The use of a certain prefix may also depend on the thematic domain of the word or stylistic level. Moreover, comparison with Polish, English, and Hungarian research data of the same prefixes showed that the use of the prefixes depends on cultural context and language as well.

All in all, the phenomenon of neoclassical prefixes is worth further research and the comparison of the usage of such morphemes across languages is an important part of it. The results of the present study contribute to a better understanding of their frequency and usage in Estonian.

■ **Johanna Kiik** (b. 1995), MA, University of Tartu, PhD Student in Estonian and Finno-Ugric Linguistics (Jakobi 2-433, 51005 Tartu), johannakiik@hotmail.com